

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г. С. КОСТЮКА
ТОВАРИСТВО ПСИХОЛОГІВ УКРАЇНИ
ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

МАТЕРІАЛИ

II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНГРЕСУ,
присвяченого 110 річниці від дня народження
Г. С. Костюка

19 - 20 квітня 2010 року

Том I



Київ - 2010

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Чепелєва Н.В., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Балл Г.О., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Боришевський М.Й., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Моляко В.О., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Слюсаревський М.М., член-кор. НАПН України; Титаренко Т.М., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Яценко Т.С., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Говорун Т.В., доктор психол. наук, професор; Карамушка Л.М., доктор психол. наук, професор; Кокун О.М., доктор психол. наук, професор; Максимова Н.Ю., доктор психол. наук, професор; Москаленко В.В., доктор філософських наук, професор; Смульсон М.Л., доктор психол. наук, професор; Швалб Ю.М., доктор психол. наук, професор; Качарян О.С., доктор психол. наук, професор; Коваленко А.Б., доктор психол. наук, професор; Носенко Е.Л., доктор психол. наук, професор; Гуменюк Г.В., канд. психол. наук; Кісарчук З.Г., канд. психол. наук; Третяк Т.М., канд. психол. наук; Слободяник Н.В., канд. психол. наук; Моргун В.Ф., канд. психол. наук, професор.

Статті друкуються в авторській літературній редакції.

Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С. Костюка (19–20 квітня 2010 року). – Т. I. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 448 с.

ISBN 978-617-571-015-9

У збірнику розглядаються найрізноманітніші проблеми психології, що є актуальними на сучасному етапі розвитку психологічної науки в Україні і які відображають широкий спектр наукових інтересів українських психологів.

Широко представлено проблематику психології розвитку, генетичної психології; висвітлено методологічні орієнтири сучасної психології. Показано значення концепції саморозвитку особистості Г.С. Костюка та її евристичний потенціал у контексті нагальних викликів сьогодення. Досліджуються також соціально-психологічні проблеми трансформаційних процесів у сучасному суспільстві; реалізуються новітні підходи до проблеми творчості та обдарованості; сучасні тенденції розвитку практичної психології; актуальні проблеми прикладних напрямів сучасної психологічної науки (медична, організаційна, юридична психологія); в річищі екологічного підходу висвітлено проблему якості життя як умови розвитку особистості та інші актуальні проблеми.

Збірник адресовано викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі наукової і практичної психології, педагогам та вихователям, соціальним і медичним працівникам та всім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку різноманітних психологічних проблем.

ISBN 978-617-571-015-9

ББК 88.1(4 Укр)я431Костюк

© Інститут психології ім. Г.С. Костюка
НАПН України, 2010

Кремень В. Теоретико-методологічні основи якості сучасної освіти	9
Максименко С.Д. Генетико-моделюючий метод і психологія особистості	16

СЕКЦІЯ 1. «Психологія розвитку, генетична психологія»

Боришевський М.Й. (м. Київ). Самоактивність як визначальний чинник розвитку особистості	25
Адамська З.М. (м. Тернопіль). Особливості розвитку ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх психологів	30
Березіна О.О. (м. Київ). Творчий розвиток у старості як адаптаційний механізм збереження життєдіяльності	34
Бідюк І.А. (м. Харків). Гендерні особливості розвитку професійного інтелекту	35
Білоусова Н.М. (м. Київ). До проблеми вивчення почуття власної гідності як феномена моральної самосвідомості особистості	39
Боднар М.Б. (м. Кременець). Роль архетипної структури особистості в процесі життєтворчості	41
Болотнікова І.В. (м. Київ). Розвиток мислення студентів як фактор підвищення рівню психологічної готовності до професійної діяльності	45
Борисюк О.М. (м. Львів). Соціально-психологічні проблеми формування лідерської спрямованості	48
Брагіна Н.В. (м. Луганск). Поняття суб'єктивної життєвої позиції	50
Буковська О.О. (м. Чернігів). Формування здатності до осмислення життєвого досвіду у підлітків з неблагополучних родин	54
Вадзюк С.Н., Юрчишин О.М. (м. Тернопіль). Психологічна готовність дітей до навчання в школі	56
Вакуленко Л.М. (м. Київ). Стан психічної функції у хворих з вестибулярною дисфункцією різногоного генезу за даними психологічного дослідження	57
Варій М.Й. (м. Львів). Психіка людини в енергетичній концепції	60
Вовчик-Блакитна О.О. (м. Київ). Психологічне наближення до внутрішньої картини світу дитини	64
Володарська Н.Д. (м. Київ). Сенс життя у пошуках ідентичності особистості	68
Гульбс О.А. (м. Краматорськ). Особливості категоріальної структури професійної свідомості особистості викладача вищої школи	72
Гуменюк Г.В. (м. Київ). Дослідження особливостей образу «Я» дитини: генетичний підхід	77
Дусавицький О.К. (м. Харків). Розвиток особистості у системі розвивального навчання	81
Жигайло Н., Карпінська Р. (м. Львів). Генетико-психологічна теорія існування і зростання особистості в науковій діяльності академіка С.Д. Максименка	84
Завгородня О.В. (м. Київ). Становлення особистісних цінностей та національна самосвідомість	88
Зарецька О.О. (м. Київ). Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми	90

Зликов В.Л. (м. Київ), Агачева Ю.А. (м. Херсон). Атракція та спільно-розподільна діяльність: до історії проблеми	94
Завадська Т.В., Панасенко Н.М. (м. Київ). Особливості нейродинамічних та мотиваційних показників студентів-медичних психологів	97
Калмикова Л.О. (м. Переяслав-Хмельницький). Генезис сприймання і розуміння дошкільниками комунікативних одиниць рідної мови – операціональних мовленнєвих структур	101
Калька Н.М. Проблема формування моделей професійно-сімейної ідентичності студентської молоді	106
Капустюк О.М. (м. Київ). Сутнісна характеристика особистісного самовизначення та самодетермінації особистості	107
Карп'юк М.Д. (м. Переяслав-Хмельницький). Психоенергетичний підхід як можливість оновлення стереотипів самосвідомості у виховній взаємодії з учнями ПТНЗ	111
Кесьян Т.В. (м. Київ). Уявлення майбутніх педагогів про власні лідерські якості	117
Кленчу А.М. (м. Одеса). Провідні тенденції у вивченні проблеми атрактивності особистості	119
Клименко В.В. (м. Київ). Діалоги у психомоторній дії і розумовий розвиток людини	123
Ковальов В.І. (м. Чернівці). Темпоральна персонологія як спроба синтезу часового та особистісного знання про людину	129
Колот С.О. (м. Одеса). Саморегуляція індивідуального емоційного стилю в структурі емоційної роботи	132
Кондратенко Л.О. (м. Київ). Українська (харківська) педологічна школа про роботу з «важкими» дітьми	136
Корніяк О.М. (м. Київ). Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі	140
Коропецька О.М. (м. Івано-Франківськ). Онтогенетичні аспекти проблеми самореалізації особистості	146
Котельник А.С. (м. Донецьк). Ціннісні орієнтації як предмет психології	150
Кравець Н.М. (м. Львів). Психологічні особливості довіри у соціальній взаємодії	151
Кресан О.Д. (м. Київ). Життєва подія в контексті життєвого шляху особистості	152
Крикля К.П. (м. Полтава). Самоставлення особистості як проблема психологічної науки	155
Крицька А.М. (м. Київ). Особливості розвитку дизайнерської професійної діяльності	158
Крюкова О.В. (м. Донецьк). Підходи і теорії соціального розвитку особистості	161
Ладивір С.О. (м. Київ). Соціальна ситуація розвитку сучасного дошкільника	166
Макаренко С.С. (м. Львів). Здібності та професійна діяльність керівника	170
Максименко Е.Г. (г. Донецьк). Психодинамічний підхід к проблеме родительской депривации на ранних этапах онтогенеза личности	174
Малхазов О.Р. (м. Київ). Складні зорово-моторні реакції: сучасні погляди	178
Меліхова І.О. (м. Одеса). Особливості мотиваційної сфери у чоловіків і жінок	183
Мірошник З.М. (м. Харків). Рольові переваги вчителя початкових класів	187

Наконечна М.М. (м. Ніжин). Генеза відносин допомоги в сімейних системах	189
Наумчик Н.В. (м. Севастополь). Життєве самовизначення як провідне завдання студентської молоді	190
Павелків Р.В. (м. Рівне). Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	192
Пастушенко В.С. (м. Київ). Становлення ідентичності фахівця як психологічна проблема	195
Пенькова О.І. (м. Київ). Психологічні механізми формування духовних цінностей особистоті	198
Петровська А.О. (м. Одеса). Тілесна ідентичність як чинник розвитку особистісної зрілості майбутніх фахівців	201
Пророк Н.В. (м. Київ). До проблеми усвідомлення мотивів саморозвитку	204
Просандеєва Л.Є. Соціалізаційні чинники формування самоцінності особистості	206
Радчук Г.К. (м. Тернопіль). Суб'єктна позиція як показник аксіогенезу особистості студента	208
Слободяник Н.В. (м. Київ). Життєдіяльність людини як форма самодетермінації	213
Сергєєва А.В. (м. Одеса). Психологічні умови становлення інтегральної ідентичності студентів психологів	216
Сердюк Л.З. (м. Київ). Ровиток позитивного самоставлення студентів під час навчання у ВНЗ	219
Скрыпник М.М. (м. Полтава). Теоретические подходы к определению понятия «толерантность»	222
Субботіна Г.С. (м. Київ). Формування суб'єктності особистості у підлітковому віці	225
Табачук Ю.В. (м. Кременець). Деякі психологічні аспекти становлення релігійної свідомості особистості в молодшому шкільному віці	228
Турбан В.В. (м. Київ). Проблема відповідальності та обов'язку особистості у складних життєвих ситуаціях: морально-етичний аспект	233
Гейко Є.В. (м. Кіровоград). Психологічні особливості цілісності особистості	235
Угрин О.Г. (м. Львів). Проблема самореалізації особистості в професійній сфері	239
Форманюк Ю.В. (м. Одеса). До проблеми розуміння феномена інфантильності в психології	239
Хомуленко Т.Б., Фоменко К.І. (м. Харків). Губристична мотивація в структурі спрямованості особистості студентів	242
Харченко Н. (м. Переяслав-Хмельницький). Генезис психолінгвістики міркувань старших дошкільників під впливом спеціального навчання	245
Хачатурова К.М. (г. Харьков). Етнопсихологические особенности мировоззрения в юношеском возрасте	248
Чернобровкіна В.А. (м. Луганськ). Психологічний зміст феномена внутрішньої свободи	251
Шамне А.В. Психосоціальний розвиток особистості у світлі ідей генетичної психології	256
Шевченко Н.А. (м. Київ). Самодетермінація в підлітковому віці	258
Шевченко О.В. (м. Київ). Духовний розвиток особистості в аксіологічних вимірах	261

Рассогласование образов, «плохие гештальты» заставляет западного человека размышлять, строить концепции и конструкции, «наводить теоретические мосты» между компонентами образа с помощью логики речи и общественных понятий.

В восточной культуре противоречие образов обычно решается не выстраиванием согласующих образы теоретических конструкций, а девальвацией образов и снижением уровня субъектности человека. Ведь человек – только частный и временный субъект, а реальный субъект всего – это мир, дао, космос, природа. Если у вас есть противоречие чувств или взглядов, то лучше от них полностью отказаться и отдать решение судьбе или тому субъекту, который реально организует твою жизнь.

Типичное отличие западных и восточных теорий – это атомизм и холизм. Для западного человека, претендующего на свою субъектность, атомизм дает уверенность во власти над миром. Восточному человеку странно исходить в понимании природы из отдельных маленьких элементов. Он всегда ощущает присутствие невидимого целого, к чему он причастен. Глупо верить в изначальную самоорганизованность отдельного элемента мира.

Большинство исследователей полагают, что принципиальные различия восточной и западной культурных традиций можно проследить по нескольким основным позициям: отношение человека к истине; оценка познавательных возможностей человека; сущность и механизм процесса познания; отношение человека к природе и мирозданию; ценностные ориентации личности и общества; отношение к богу [1], [4], [11].

Традиционное мировоззрение западной культуры, по мнению исследователей (Арнольдов А.И., Галаганова С.Г., Мамонтов С.П.) базируется на следующих основных идеях:

1. Антропоцентризм, в центр мироздания поставлен сам человек, достаточно совершенный, чтобы игнорировать иную, трансцендентную волю;
2. Истинно лишь то, что подвластно уму и воле человека, контролируемое им;
3. Мир безгранично познаваем;
4. Человек может и должен контролировать окружающую среду;
5. Аналитический подход и рациональное мышление – наиболее эффективные способы решения проблем; наука и технический прогресс значительно улучшают жизнь человека;
6. Тело, дух и разум человека существуют отдельно друг от друга;
7. Существует Бог в человеческом облики, перед которым человек предстанет после смерти;
8. Медитация – это, в лучшем случае, хороший способ расслабления;
9. Основная ценность для человека – «улучшение» жизни человека и общества, потребительски ориентированное бытие.

Восточное же мировоззрение основано на следующих целях:

1. Теоцентризм – в основе мироздания есть некая высшая трансцендентная воля; признание человека состоит в том, чтобы научиться распознавать эту волю;
2. Истина есть само бытие, само сущее, она не зависит от ума и воли постигающего ее;
3. Существует нечто принципиально непознаваемое;
4. Человек и природа составляют единое целое; цель человека – достижение гармонии с природой, а не активное воздействие на нее;
5. Попытки анализировать, категоризировать и манипулировать миром бессмысленны и непродуктивны; наука и технология дают человечеству лишь иллюзию прогресса;
6. Тело и разум едины;
7. Медитация необходима для достижения истинного просветления;
8. Основная ценность – это духовно-ориентированное бытие, служение высшей воле.

Основываясь на вышеописанных представлениях о восточной и западной культуре, в 1979 году американскими психологами Альбертом Гилгеном и Ши Хо был

создан вопросник Восток-Запад, с помощью которого можно определить степень приверженности испытуемых западному или восточному мировоззрению. Этот вопросник состоит из 34 пар вопросов, описывающих 5 основных категорий: человек и духовное, человек и природа; человек и общество; отношение человека к самому себе; отношение к роли разума человека [11]. Американскими психологами было проведено несколько исследований с использованием вопросника Восток-Запад. Исследования, в которых был использован вопросник Восток-Запад, показали, что данная шкала выявляет значимые ценностные ориентации тестируемых

Каждая пара вопросов, входящих в шкалу Восток-Запад, посвящена одной и той же проблеме, в каждом из вопросов пары эта проблема описывается с «западной» или «восточной» точки зрения. Психометрические характеристики этой шкалы достаточно высоко оценены в социально-психологической литературе. Шкала Восток-Запад признана валидным инструментом для измерения приверженности западному или восточному мировоззрению.

Дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на изучение особенностей мировоззрения студентов младших курсов, изучающих восточные языки. Итоги анализа позволяют предположить возможность существования обусловленности успешности усвоения языка этнопсихологическими особенностями мировоззрения. С нашей точки зрения, основываясь на работы лингвокультурологов (Караулов Ю. Н., Гудков Д.Б., Сорокин Ю.А., Селиванова Е.А.), посвященных проблематике картины мира и языковой личности, можно предположить воздействие признаков восточного мировоззрения на динамику и качество усвоения восточного языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольдов А.И. Введение в культурологию. Народная Академия Культуры и Общечеловеческих Ценностей. – М., 1993.
2. Божович Л.И. Личность и ее развитие в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Волков Б.С. Психология ранней юности. – М., 2001. – 96 с.
4. Галаганова С.Г. Запад и Восток, традиции и современность. Курс лекций для студентов негуманитарных специальностей. – М.: Высшая школа, 1993.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1989.
6. Кон И.С. Психология юношеского возраста. – М.: Просвещение, 1979.
7. Кулагина И.Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 464 с.
8. Мамонтов С.П. Основы культурологии. – М., 1994.
9. Чудновский В.Э. Становление личности и проблема смысла жизни. М., 2006. – 767 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996.
11. Gilgen A., Cho J. Questionnaire to measure Eastern and Western thought. Psychological reports, 1979.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНА ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ

Чернобровкіна В.А. (м. Луганськ)

Як свідчить теорія і практика психотерапії, однією з найважливіших проблем сьогодня є поширення переконань про нездатність людини впливати на те, що з нею відбувається, порушення уявлень про людську свободу і відповідальність, що обертається послабленням волі і здатності приймати рішення. Актуальною проблемою сучасної людини є також поширення різних форм психологічної за-

лежності. Залежність обертається втраою свободи і здатності приймати самостійні рішення, формуванням почуття безпорадності і фіксацією потреби в постійній підтримці. У зв'язку з цим, проблема *внутрішньої* (психологічної, особистісної) свободи людини стала однією з найбільш актуальних в сучасній психології.

У існуючих сьогодні психологічних підходах домінує погляд на свободу як на *функціональну* характеристику, що визначає загальний принцип (механізм) функціонування психічної активності людини, який полягає в *самодетермінації*, тобто у свідомому, рефлексивному визначенні і регулюванні суб'єктом змісту, напрямку і процесу власної активності (поведінки, діяльності, життєдіяльності) на основі внутрішніх мотиваційних, цільових і ціннісно-сміслових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх факторів, внаслідок чого активність є відносно незалежною від них (С.Л. Рубінштейн, Д.О. Леонть'єв, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков та ін.). У цьому розумінні свобода визначає онтологію існування людини як істоти, здатної до самовизначення, саморозвитку (Г.С. Костюк), й характеризує родову сутність людини, яка, проте, виявляється не в кожному індивідуальному бутті (Г.О. Балл [1]). Важливу роль тут відіграє історія становлення особистості, яка пов'язана з процесом набуття особистісного досвіду – або досвіду свободи й автономії, або невольності й залежності.

Ми виходимо з того, що досвід свободи-невольності-залежності є у будь-якої людини, і вважаємо, що він складає одну із ключових структур особистісного (і суб'єктного) досвіду, оскільки містить репрезентації, що відповідають за найважливіші властивості інтенціонального, діючого Я.

Пошук підходу, на основі якого можливе дослідження свободи людини в категоріях досвіду, привів нас до феноменологічного аналізу, що дозволяє зрозуміти, чим вона є для самої особистості, яким чином і через які внутрішні процеси або стани вона сприймається, розуміється і переживається нею.

У цьому контексті важливим є позначення свободи як *стану*, який можна відчувати, переживати [4, с. 16–17]. Це дозволяє представити її в якості психічного феномена, поняття про який визначається Е. Гуссерлем як *переживання*, що розкривається самому суб'єктові в акті внутрішньої фіксації певного сенсу, тобто у формі переживання «чогось» [3]. Виходячи з цього, свобода як психічний феномен може бути представлена у внутрішньому житті особистості у вигляді смислових процесів (переживань, усвідомлень) і смислових утворень (уявлень, переконань).

Психологічна категоризація феномена внутрішньої свободи в нашому дослідженні здійснюється через його визначення як *сміслового переживання особистістю своїх відношень зі світом, іншими людьми і собою*. Вибір поняття смислового переживання ґрунтується на аналізі Л.С. Виготським переживання як одиниці свідомості, в якій відбивається *ставлення* людини до того або іншого моменту дійсності, оскільки будь-яке переживання є переживанням чогось [2, с. 382]. Л.С. Виготський вводить також термін «*сміслові переживання*», розуміючи під ним узагальнення переживань. Тому, коли ми визначаємо внутрішню свободу як феномен смислового переживання людиною своїх відношень зі світом, ми розуміємо її, поперше, як більш-менш стійку характеристику особистості, що встановлює і підтримує ці відношення, і, по-друге, як переживання, що має свою «сміслову тканину» і тому може відтворюватися в тій або іншій конкретній ситуації.

Внутрішня свобода, що розглядається як феномен смислового переживання, утворює важливу (у функціональному і смисловому відношенні) частину структури особистісного досвіду людини [9].

Пошук понять, на основі яких внутрішню свободу можна представити як переживання, що має семіотичну фактуру, привів нас також до когнітивно-психологічних концепцій, що вивчають смислові основи особистості. Ключовими в цих концепціях є положення про те, що в основі досвіду будь-якої людини лежать ментальні (когнітивні) утворення, що позначаються поняттями «базисні переконання» (А. Бек), «моделі» (Дж. Боулбі, К. Крейк та ін.), «репрезентації» (Ж. Піаже), «конструкти» (Дж. Келлі) [5]. Поняття моделі є тут найбільш широким; репрезен-

тації, конструкти і базисні переконання можуть розглядатися як її компоненти. Ментальна модель – це цілісна, впорядкована система глибоко вкорінених передбачень, узагальнень, картин і образів, які визначають розуміння людиною світу (К. Крейк, цит. за [8]). Вона функціонує як інтерпретаційний фільтр, через який проходить сприйняття ситуацій, подій та ін. (М.Л. Смульсон [6]). Поняття «ментальна модель» є близьким до поняття «світогляд», проте вони відрізняються тим, що ментальна модель практично не усвідомлюється, хоча сама бере участь в розумінні і оцінці подій і явищ, а світогляд складається з усвідомлених уявлень, які можуть бути вербалізовані.

На цій основі ми будемо припущення про те, що *внутрішня свобода людини складає інтегративну структуру досвіду особистості, пов'язану з певною ментальною моделлю і світоглядними утвореннями*, а когнітивні елементи цієї структури містять ті «одиниці сенсу», які утворюють феномен внутрішньої свободи як смислове переживання особистістю своїх стосунків зі світом, людьми й собою.

Витоки формування цієї структури ми знаходимо в теорії прив'язаності Дж. Боулбі, що поєднує в собі психоаналітичну і когнітивно-психологічну орієнтації [11]. Боулбі вводить поняття *внутрішньої робочої моделі* для опису онтогенетично первинних смислових утворень, що формуються в дітей перших років життя. Спочатку у стосунках прив'язаності дитина набуває досвід залежності, симбіозу, оскільки можливість задоволення її основних потреб знаходиться у владі дорослого. В той же час, в цих стосунках формується і досвід досягнення бажаного, досвід влади (тобто управління світом за допомогою доступних дитині засобів, наприклад, сигналів крику та ін.). Отже, робоча модель дитини акумулює в собі як досвід переживання залежності, так і досвід переживання себе в якості причини того, що відбувається.

Згідно з Боулбі, внутрішня робоча модель складається з моделі себе і близької людини, які нерозривно пов'язані і комплементарні (властивості Я і Іншого логічно впливають один з одного). Для успішного психологічного відділення дитини від матері й розвитку її автономії важливо, щоб ці моделі були позитивні і стійкі.

Таким чином, первинний досвід переживання свободи-залежності людина набуває на самих ранніх етапах розвитку. Цей досвід фіксується в глибинних шарах свідомості, його носієм є невербальна, але водночас смислова «мова», яка обмежена в можливостях адекватної і раціональної інтерпретації сприйманих подій.

Подальше формування досвіду свободи-залежності при використанні мовленнєвих механізмів його інтерпретації, ми пов'язуємо з ключовими поняттями теорії особистісних конструктів Дж. Келлі. Як вже говорилося, досвід переживання свободи-залежності людина набуває раніше, ніж формує відповідні мовні конструкти для його інтерпретації. Можливість вербальної семіотизації такого досвіду заснована на появі в когнітивній системі дитини слів-понять, за допомогою яких вона категоризує події, що відносяться до цього смислового контексту, наприклад: «слухняний – упертий», «хочу – потрібно», «сам – з чиею допомогою» та ін. Відповідність цих конструктів досвіду свободи-невольності-залежності заснована, насамперед, на безпосередній доступності свідомості станів-переживань, пов'язаних з локусом каузальності (Р. де Чармс; цит. за [10]). При внутрішньому локусі каузальності чинники, що обумовлюють поведінку, переживаються особистістю як такі, що знаходяться усередині неї, а дії – як виконані по своїй волі. При зовнішньому локусі, навпаки, причини, що детермінують поведінку, сприймаються як такі, що знаходяться зовні. Дитина надає перевагу автономним діям, які засновані на внутрішній каузальності. Разом з тим, семіотизація досвіду таких переживань відбувається в просторі діалогу з оточуючими людьми (передусім, дорослими), вона доповнюється оцінними сенсами і виховними батьківськими повідомленнями. В результаті дитина конструює індивідуальні «схеми» інтерпретації своїх і чужих вчинків і переживань: «бути слухняним добре, але не завжди хочеться»; «якщо не слухатимуся, мене покарають»; «упертий дітей не люблять»; «батьки люблять мене, якщо я роблю те, що вони хочуть» та ін. Зрозуміло, що в таких умовах може суттєво підвищитись цінність для самої дитини такої

поведінки, яка заснована на зовнішніх детермінуючих і регулюючих чинниках, а її закріплення може призвести до витіснення потреби діяти «по своїй волі». Наслідком цього буде ментальна модель світу, в якій владу над людиною та її вчинками належить не їй, а зовнішнім силам, обставинам, людям.

Поява конструктів «свобода – несвобода» і «свобода – залежність» в когнітивній системі людини можлива в такому віці, коли її свідомості стає доступним сенс цих понять, на основі чого вона зможе уловити смисловий зв'язок свого досвіду з ними. Це передбачає роботу механізму психологічної рефлексії досвіду, що, на нашу думку, стає можливим, починаючи з підліткового віку.

Аналізуючи феномен внутрішньої свободи, ми використовуємо також деякі положення когнітивної концепції психічної травми Р. Яноф-Бульмана [12], яка дозволяє зрозуміти, яким чином на становлення внутрішньої свободи людини впливає досвід зіткнення з деструктивними властивостями навколишнього світу. Як вже говорилось, характеристики світу, втілені в ментальній моделі людини, комплексно пов'язані з відповідними властивостями її образу Я. Якщо людина має досвід взаємодії з домінантно-агресивним, пригнічуючим світом, то себе вона з великою ймовірністю сприймає незахищеною або вимушено підкоряється, тобто не вільною. Тому наявність в дитячому досвіді людини травматичних епізодів ускладнює формування в неї внутрішньої свободи (і, згідно з багатьма дослідженнями, призводить до формування патернів залежності). Якщо ж травматичні епізоди трапляються з дорослою людиною, то виникають труднощі, пов'язані зі збереженням уявлень про себе як про здатну обирати і визначати своє життя.

Таким чином, наведений аналіз дозволяє розглядати особистісну свободу як феномен смислового переживання людиною своїх відношень зі світом, в основі якого лежить цілісна структура досвіду особистості, пов'язана з певною ментальною моделлю і світоглядом. При цьому людина здатна феноменологічно переживати і проявляти свободу, якщо вказана структура включає наступні смислові моменти.

1. Базисні переконання про позитивні властивості світу і свого Я («Світ доброзичливий, безпечний, чутливий до моїх потреб», «Світ надійний», «Я маю цінність, значущість, я доречний у світі»). Ці переконання утворюють базисну складову ментальної моделі, що формується в ранньому досвіді і визначає життєву позицію «Я о'кей – Ти о'кей», яка в транзакційному аналізі розглядається в якості необхідної умови автономії (Е. Берн).

2. Переконання про те, що інші люди і сам суб'єкт в рівній мірі мають право на самовизначення. Це сукупність смислових утворень, регулюючих поведінку людини в плані диференціації сфери особистісного самовизначення і області самовизначення й відповідальності інших людей. С. Рубінштейн пов'язує це з поняттям *етичного суб'єкта*, а Ф. Перлз використовує подібний концепт як основу гештальт-підходу: «Я роблю своє, і ти робиш своє. Ти – це ти, а я – це я...» [5, с. 65]. Провідним смисловим акцентом цієї складової є розуміння власної ідентичності і відповідальності, які ґрунтуються на усвідомленні психологічної межі, що відділяє Я від не-Я.

3. Переконання про можливості й границі детермінуючого впливу світу на людину і людини на світ. З одного боку, це переконання про наявність у себе певних можливостей впливу на світ («Я можу впливати на деякі процеси у світі, на інших людей; можу створювати і вносити щось в навколишній світ», «Я визначаю своє життя») й одночасно про межі цього впливу, про власну відповідальність. Це також уявлення про те, що зовнішні чинники і обставини можуть впливати на життя людини, але теж до певної межі: те, що відбуватиметься з нею в результаті цього впливу, визначає саме вона («Є події і ситуації, які я не вибираю, але я вибираю своє відношення до них»). Смислові акценти цієї складової особистісного досвіду відповідають положенням В. Франкла про «ноопсихічний антагонізм», «протистояння заданості» і «упертість духу» [7].

4. Переконання про сутнісний зв'язок, єдність Я і світу. Це переконання людини, що містять сприймання себе частиною світу, яка відбиває в собі цілий світ, переживання своєї причетності до буття. Це екзистенціальний аспект досвіду, зас-

нований на переживанні людиною своєї окремоті і одночасно включеності у світ як ціле, внаслідок чого кінцеве існування людини виявляється фрагментом в нескінченному існуванні світу (Р. Мей, І. Ялом, С.Л. Рубінштейн). Особистісна свобода тут виявляє себе як духовне самовизначення людини в ціннісному ставленні до світу, людей, себе, свого життя (Б.С. Братусь, В. І. Слободчиков, В. Франкл, І. Ялом та ін.).

Наведена система переконань, за нашим припущенням, має ієрархічну будову. Онтогенетичне формування всіх її компонентів відбувається в певній послідовності – від першого рівня до четвертого, при цьому розвиток елементів кожного наступного рівня можливий за умови сформованості попереднього. Формування переконань нового рівня може розглядатися як виникнення певного новоутворення, яке перетворює ментальну модель і світогляд особистості, що переводить її на новий, вищий рівень зрілості й інтегрованості. У зв'язку з цим, формування нових смислових позицій спонукає людину знову перевіряти валідність переконань попереднього рівня. При цьому вся система рухається в напрямку розвитку й удосконалення у тому випадку, коли після періодів певної дезінтеграції (сумнівів, внутрішніх протиріч, напружених діалогів із собою й іншими людьми) особистість наповнює свої попередні переконання новим сенсом, починає усвідомлювати й переживати їх по-новому. Формування переконань кожного наступного рівня, таким чином, відбувається більш свідомо і рефлексивно, порівняно з попереднім, при цьому свідоме прийняття нових смислових позицій підвищує усвідомленість попередніх.

Таким чином, внутрішня свобода особистості може мати свою репрезентацію в психологічному категоріальному полі в якості психічного феномена, що має свої функціональні і змістові аспекти. Наше дослідження зосереджене на дослідженні змістових особливостей феномена внутрішньої свободи, які ми пов'язуємо зі специфічною структурно-смисловою організацією особистісного досвіду людини (зафіксованого в її ментальній моделі світу і світогляді), який визначає характер стосунків в системі «Я – Інші люди – Світ».

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Выготский Л.С. Кризис семи лет. Собр. соч.: В 6 т. Т. 4. М.: Педагогика, 1982. – С. 376-385.
3. Гуссерль Э. Феноменология. Стаття в Британской энциклопедии// Логос. – 1991. – №1. – С. 12-21.
4. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности. – Психол. журнал. – Т. 21. – №1. – 2000. – С. 14-25.
5. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования. – СПб: Издательство Питер, 2000.
6. Смутьсон М.Л. Интерпретациіні схеми опрацювання особистого досвіду в старості // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.: Вид-во «Міленіум», 2009. – Вип. 22 (25). – С. 19-28.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990.
8. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы. – М.: КомКнига, 2006.
9. Чепелева Н.В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта // Актуальные проблемы психологии. Том 2. Психологична герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 3-13.
10. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С. 116-132.
11. Bowlby J. Attachment and loss. – 2. Separation. Anxiety and anger. – Basic Books, N.Y., 1973.
12. Janoff-Bulman R. Rebuilding shattered assumptions after traumatic life events: coping processes and outcomes. In: C.R. Snyder (Ed.) Coping: The psychology of what works. N.Y. Oxford University Press, 1998.